

<http://dx.doi.org/10.18778/1733-0319.22.09>

Barbara HARTLEB-KROPIDŁO

Uniwersytet Wrocławski

**RECENZJA KSIĄŻKI ELŻBIETY STAREK
I GRZEGORZA KOTŁOWSKIEGO:
*ŁACIŃSKIE INSKRYPCJE W KOŚCIOŁACH WARMII.
KATEDRA WE FROMBORKU, BERNARDINUM,
PELPLIN 2017, 406 S.***

BOOK REVIEW: ELŻBIETA STAREK, GRZEGORZ KOTŁOWSKI,
*ŁACIŃSKIE INSKRYPCJE W KOŚCIOŁACH WARMII. KATEDRA WE FROMBORKU,
BERNARDINUM, PELPLIN 2017, PP. 406*

The recent book by Elżbieta Starek and Grzegorz Kotłowski concerns Latin inscriptions collected in Archcathedral Basilica in Frombork. The Authors present Polish translations of all inscriptions accompanied by the extensive commentary and provide the ample information on historical background.

Keywords: Latin inscriptions, Archcathedral Basilica in Frombork.

Książka Elżbiety Starek i Grzegorza Kotłowskiego, *Łacińskie inskrypcje w kościołach Warmii. Katedra we Fromborku*, opublikowana przez Wydawnictwo „Bernardinum”, jest już trzecim opracowaniem przygotowanym przez tych Autorów, poświęconym łacińskim inskrypcjom znajdującym się w kościołach. Dwa poprzednie zbiory, *Łacińskie inskrypcje w kościołach Gdańska. Bazylika Mariacka*, z 2013 roku, oraz *Łacińskie inskrypcje w kościołach Gdańska. Śródmieście*, z roku 2015, które ukazały się także w pelplińskim wydawnictwie, są przewodnikami po kościołach Gdańska o charakterze albumów, zawierającymi fotografie inskrypcji, transkrypcję tekstów oraz ich przekład, a także biografie upamiętnionych w nich osób.

Wydana przez tych samych autorów w 2017 roku książka poświęcona jest inskrypcjom znajdującym się w katedrze we Fromborku. W tym malowniczo położonym nad Zalewem Wiślanym mieście pod koniec XIII wieku wybudowano

drewnianą katedrę pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, stąd jego nazwy: łacińska: *Castrum Dominae Nostrae*, niemiecka: *Frauenburg* oraz grecka: *Gynopolis*, użyta przez Mikołaja Kopernika w dziele *O obrotach* 4, 7 (tłum. S. Oświecimski). Na dawnych mapach spotykamy jeszcze inną nazwę miasta: *Varmia*¹.

Dzisiejsza bryła kościoła, pochodząca z lat 1329–1388, była kilkakrotnie poddawana rozbudowie. Frombork, który był siedzibą biskupów warmińskich, między innymi Jana Dantyska, Marcina Kromera i Ignacego Krasickiego, jest przede wszystkim kojarzony z postacią wielkiego astronoma i uczonego, kanonika Mikołaja Kopernika. Miasto to było także miejscem życia i działalności innych wybitnych osobistości, między innymi urzędników królewskich, dyplomatów, poetów i pisarzy, a także artystów. Wielu z nich znalazło miejsce wiecznego spoczynku w pochodzącej z XIV wieku Katedrze. Upamiętniają ich inskrypcje umieszczone na płytach nagrobnych i epitafia oraz napisy na ołtarzach. Zabytki te powstawały od końca XIV do początku XX wieku, a ich liczba sięga stu. Obfitość oraz różnorodność tych napisów pozwala nam, jak zaznaczają w przedmowie Autorzy, poznać dokonania wielu wybitnych mieszkańców Fromborka, których działalność wywarła istotny wpływ na losy regionu oraz państwa polskiego. Elżbieta Starek i Grzegorz Kotłowski, pracownicy Katedry Filologii Klasycznej Uniwersytetu Gdańskiego, oboje od dawna specjalizujący się w odczytywaniu oraz tłumaczeniu inskrypcji, dołożyli starań, aby dzięki prezentowanej publikacji, treść tych łacińskich napisów była czytelna i zrozumiała dla wszystkich osób odwiedzających fromborską katedrę.

Po krótkiej odezwie do czytelnika, w której Autorzy wyjaśniają cel powstania książki (s. 5–6), oraz po *Wprowadzeniu* dotyczącym dziejów katedry (s. 7–8), znajduje się schemat katedry z zaznaczonymi obiektami (s. 9, także na wewnętrznej stronie okładki), które zostały opisane w niniejszym opracowaniu. Ich spis, liczący 95 pozycji, zamieszczono na kolejnych stronach książki (s. 10–12). Drugi schemat ukazuje lokalizację ołtarzy bocznych, sporządzono także zestawienie z uwzględnieniem ich dawniejszych nazw (s. 13–14). Ołtarze boczne można obejrzeć na fotografiach zamieszczonych na kolejnych trzech stronach (s. 15–17). Piękna zdjęć nie zakłóca nawet fakt, że nieco została zaburzona ich kolejność, zapewne z powodu omyłki redakcyjnej.

Zasadnicza część książki obejmuje s. 19–380, na których znajduje się prezentacja oraz omówienie inskrypcji sporządzone według ustalonego planu: fotografia i opis miejsca, w którym znajduje się dany obiekt, informacje o upamiętnionej w nim postaci, fotografia inskrypcji, przeważnie pozwalająca na odczytanie napisu, transkrypcja oraz tłumaczenie napisu sporządzone przez Elżbietę Starek i Grzegorza Kotłowskiego. Profesjonalne fotografie autorstwa Lucyny Lewan-

¹ Na przykład na mapie z 1562 roku. Dostępna: commons.wikimedia.org/wiki/File:Frombork_Braniewo_1562.jpg. Autor: Popik [data dostępu: 2.03.2018].

dowskiej, które są także niekwestionowaną ozdobą publikacji, pozwalają zwieńczyć „na odległość” dużą część fromborskiej katedry. Ukazują one zarówno lokalizację opisywanego obiektu, jak i piękno wnętrza świątyni.

Autorzy szczegółowo przedstawiają życie upamiętnionych osobistości, ich związków z innymi wybitnymi postaciami życia literackiego, politycznego, naukowego, kulturalnego i religijnego, szeroko kreśląc przy tym tło historyczne epoki. Niejednokrotnie opis ten uzupełniony jest obszernymi przypisami, które zawierają istotne, dodatkowe informacje.

Magister Elżbieta Starek oraz doktor Grzegorz Kotłowski prezentują, poza wspomnianym wizerunkiem inskrypcji, także ich transkrypcję stosując się do ustalonych dla swoich publikacji zasad, m.in. rekonstruuując miejsca uszkodzone bądź nieczytelne, czy też rozwijając zawarte w nich skróty, które nawet osobom znającym język łaciński niejednokrotnie sprawiają kłopoty. Autorzy konsekwentnie posługują się przy tym zasadami sformułowanymi już we wcześniejszych publikacjach², co sprawia, że prezentowany tekst jest czytelny i dostępny również dla osób niemających doświadczenia epigraficznego. Przy transkrybowaniu tekstu Autorzy wykorzystują różne rodzaje czcionek, aby odwzorować krój liter oryginału. Jedną z nich nawiązuje do pisma gotyckiego, w którym sporządzono ponad dwadzieścia inskrypcji, pochodzących przeważnie z XV wieku, ale są wśród nich także trzy czternastowieczne (nr 11, 27, 54), dwie szesnastowieczne (nr 59, 94) oraz napis na tablicy pamiątkowej biskupa Andrzeja Thiela wykonanej w XX wieku (nr 9 w kaplicy Szembekowej). Pozostałe inskrypcje zostały odwzorowane kapitalikami lub wersalikami, tak, aby oddać proporcje w rozmiarach liter oryginału. Autorzy odwzorowali także formę napisów, pomijając przypadki, gdy było to trudne do wykonania, na przykład przy inskrypcjach umieszczonych na obrzeżach płyt nagrobnych.

Niektóre z napisów zostały wyrzeźbione na płytach ozdobionych elementami o nie zawsze oczywistym i zrozumiałym znaczeniu. W tych kilku przypadkach przydałyby się krótkie choćby objaśnienia, dzięki którym opis zabytku byłby kompletny i bardziej wymowny. Przykładem może być płyta nagrobna kanonika Jana z Essen (s. 181) czy płyta nagrobna biskupa Szymona Rudnickiego (s. 197), szczególnie bogata w ornamenty, które z pewnością niosą dodatkowe treści. Trzeba tu jednak zaznaczyć, że są to kompetencje historyka sztuki, nie filologa klasycznego.

Należy podkreślić, że tłumaczenia inskrypcji wykonane przez Autorów z najwyższą starannością, są dokładne oraz wierne oryginałowi i zgodne z wymogami języka polskiego.

Wśród wielu inskrypcji zamieszczonych we wnętrzu katedry szczególną uwagę i zainteresowanie wzbudzają obiekty związane z Mikołajem Kopernikiem. Na s. 157–158 znajdujemy fotografię oraz tłumaczenie epitafium poświęconego wybitnemu astronomowi. Zostało ono ufundowane w XVIII wieku przez kapitułę

² Wspomniane już opracowania inskrypcji Bazyliki Mariackiej w Gdańsku oraz kościołów Śródmieścia Gdańska.

fromborską w miejsce zaginionego oryginału, którego autorem i fundatorem był biskup Marcin Kromer. Prezentacja epitafium poprzedzona jest szczegółowym przedstawieniem życia uczonego.

W miejscu spoczynku Mikołaja Kopernika, co potwierdzają przeprowadzone niedawno badania genetyczne, znajduje się współczesna tablica nagrobna, ufundowana przez ks. Infułata doktora Jana Górnego, który, jak dowiadujemy się z książki (s. 249–250), opiekuje się tym samym ołtarzem, którym dawniej opiekował się światowej sławy astronom.

Większość inskrypcji poświęcona jest kanonikom warmińskim oraz innym osobom stanu duchownego, którzy pełnili także funkcje publiczne. Przykładem może być płyta nagrobna biskupa warmińskiego i sambijskiego, Jana Stanisława Zbąskiego, który piastował urząd sekretarza króla Jana Kazimierza oraz Jana III Sobieskiego i był jego elektorem. Sprawował także mecenat nad malarzem warmińskim okresu baroku, Piotrem Kolbergiem (s. 185–189).

Warto także wspomnieć o innym biskupie warmińskim, Szymonie Rudnickim (s. 192–199), który pełnił funkcję sekretarza króla Stefana Batorego oraz króla Zygmunta III Wazy, otrzymując później godność sekretarza wielkiego koronnego. Wsławił się także aktywnością w zakresie szkolnictwa jako fundator stypendiów dla młodzieży, a także mecenas muzyków, uczonych i pisarzy.

Na uwagę zasługuje także epitafium kanonika i kantora warmińskiego, Joachima Pastoriusa von Hirtenberg (s. 230–237), który jest autorem dzieła zatytułowanego *Florus Polonicus seu Polonicae Historiae epitome nova* (Lugduni Batavorum 1641), obejmującego historię Polski od czasów najdawniejszych do śmierci Zygmunta Augusta. Jeszcze w XVIII wieku opracowanie to Stanisław Konarski zalecał młodzieży uczącej się w szkołach pijarskich. Pastorius przebywał na dworze Władysława IV, później został przez króla Jana Kazimierza wyznaczony na sekretarza i historiografa królewskiego, a także nadwornego lekarza. Sławę przyniosły mu także liczne pisma z zakresu pedagogiki, etyki i religii, rozległa korespondencja oraz mowy i panegiryki.

Warto odnotować umieszczone w katedrze epitafium biskupa warmińskiego i sambijskiego Krzysztofa Andrzeja Jana Szembeka (s. 288–294), który oprócz godności kościelnych pełnił także funkcję pisarza w kancelarii króla Augusta II, a później sekretarza wielkiego koronnego. Znany jest z tego, że w 1717 roku na polecenie papieża Klemensa XI dokonał koronacji obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej koronami papieskimi.

Warto zatrzymać się przy płycie nagrobnej Heleny Koss, która jako jedna z niewielu kobiet, co więcej osób świeckich, spoczęła w warmińskiej katedrze (s. 41–43). Matka sekretarza królewskiego i kanonika warmińskiego, Mikołaja Kossa, z inicjatywy syna upamiętniona także została w epitafium, pisany tradycyjnie w dystychu elegijnym, wysławiającym jej cnoty.

Należy także wspomnieć o błogosławionej Dorocie z Mątów Wielkich (1347–1394), którą przedstawia umieszczony w katedrze dziewiętnastowieczny ob-

raz autorstwa Jana Bochenka, ufundowany przez dziewiętnastowiecznego biskupa warmińskiego, Andrzeja Thiela (s. 175–178). Upamiętnia on uroczystości obchodów 500-lecia śmierci tej stygmatyczki związanej z katedrą św. Jana Chrzciciela w Kwidzynie, które zorganizowano w katedrze fromborskiej. Uznanie, jakim Dorothea cieszyła się za życia oraz kult, którym otaczano ją po śmierci doprowadziły już na początku XV wieku do otwarcia procesu kanonizacyjnego, zakończonego z wielu powodów dopiero w 1976 roku, kiedy papież Paweł VI ogłosił ją błogosławioną.

Na szczególną uwagę zasługują najdawniejsze inskrypcje znajdujące się w katedrze, które dokumentują jej dzieje. Przykładem jest tabliczka, upamiętniająca poświęcenie chóru w 1342 roku (s. 207), umieszczona w prezbiterium kościoła, które było pierwszym etapem budowy nowej, murowanej świątyni.

Bogaty materiał epigraficzny znajduje się także w dwóch kaplicach, w Kaplicy Świętego Jerzego oraz w Kaplicy Zbawiciela. Pierwsza z nich, wzniesiona pod koniec XV wieku, mieści między innymi balkon siedemnastowiecznej drewnianej ambony, epitafium Stefana Sadorskiego, sekretarza króla Zygmunta III Wazy oraz płyty nagrobne czterech duchownych. Przy jednej z nich, płycie Jerzego Kazimierza Wolfa von Lüdinghausen, znajduje się marmurowa chrzcielnica jego fundacji.

Do drugiej, barokowej kaplicy Zbawiciela prowadzi wejście ozdobione malowidłem w stylu iluzjonistycznym, jednak uwagę zwiedzających przykuwa ozdobna osiemnastowieczna krata, na której umieszczono herb oraz inicjały fundatora kaplicy Krzysztofa Andrzeja Jana Szembeka, nazywanej od jego nazwiska Szembekową. Wokół drewnianego ołtarza Zbawiciela umieszczono relikwie szesnastu świętych, przedstawionych na malowanych medalionach, między innymi Wacława, Błażeja, Hilarego z Poitiers, Jana Nepomucena czy Karola Boromeusza. Ozdobione barokowymi malowidłami wnętrze kaplicy mieści w sobie także dwie tablice upamiętniające pochowanych tam biskupów z przełomu XIX i XX wieku, Andrzeja Thiela, który wsławił się niechęcią do obecności języka polskiego w edukacji i religii oraz Augustyna Bludaua, podzielającego poglądy swojego poprzednika, ale także wybitnego teologa i działacza charytatywnego.

Wymienione wyżej przykłady to tylko niewielka część inskrypcji umieszczonych we fromborskiej katedrze, które Autorzy prezentują w swojej rzetelnie i starannie przygotowanej publikacji. Trzeba zwrócić uwagę na fakt, że wydanie takiego opracowania wymaga od autora umiejętności zarówno z zakresu epigrafiki, obejmujących umiejętność poprawnego odczytania tekstu, a niekiedy jego właściwego uzupełnienia lub poprawienia i umiejętnego rozwinięcia skrótów. Równie ważna jest znajomość języka łacińskiego na poziomie umożliwiającym zrozumienie treści inskrypcji oraz ekwiwalentne oddanie jej w polskim tłumaczeniu. Należy podkreślić, że jest to możliwe tylko przy gruntownej znajomości postaci upamiętnionych w inskrypcjach, ale także innych osób w nich wymienionych, oraz kontekstu historycznego, politycznego i społecznego. Z wyznaczonego sobie zadania Autorzy wywiązali się znakomicie, tworząc nie tylko rejestr inskrypcji z katedry fromborskiej wraz z przekładem, ale także dając współczesnemu czy-

telnikowi obszerne opracowanie różnych aspektów związanych z działalnością wybitnych mieszkańców Fromborka, którzy niejednokrotnie pełnili ważne funkcje państwowe, zasłużyli się dla nauki, kultury itp.

Książkę kończą obszerna bibliografia (s. 381–387) oraz *Indeksy* biskupów warmińskich, kanoników fromborskich i wikariuszy katedralnych, wymienionych w publikacji z datami życia (s. 388–398) i miejscowości, z którymi byli związani (s. 399–400). Na dwóch stronach Autorzy zamieszczają także rozwinięcie najczęściej stosowanych skrótów (s. 401–402).

Warto wspomnieć o tym, że Starek i Kotłowski nierzadko uzupełniają teksty oryginalne, które wymagają tego ze względu na sposób realizowania zapisu, bądź stan ich zachowania. Przykładem uzupełnienia zatartego napisu jest inskrypcja na płycie nagrobnej kanonika warmińskiego z końca XVI wieku, Baltazara Niemcza (s. 53–54), uwidoczniiona na fotografii, a uzyskany efekt jest potwierdzeniem znakomitego przygotowania Autorów do takich wyzwań. Niejednokrotnie poprawiają oni występujące w nich niefortunne zapisy, np. s. 136: *anteiquae* zam. *antiquae*, s. 161: *Varmiamquae* zam. *Varmiamque*, czy *quietem* zam. *quietam*.

Starek i Kotłowski zwracają także uwagę na formy nieklasyczne wskazując na ich klasyczne odpowiedniki np. s. 43: *solatium* zamiast *solacium*, czy s. 137: *monimentum* zam. *monumentum*.

Bywa, że w transkrypcji napisów zdarzają się omyłki, tzw. literówki, np. s. 206: *quescit* zam. *quiescit* (fotografia s. 205), czy *nobiiltatem* zam. *nobilitatem* (s. 350, fotografia s. 349).

Zdarzają się niekiedy drobne przejęzyczenia, np. s. 76: „nigdy nieprzekupnego”, s. 141: „z którym dzielił się z rodziną”, s. 231: „nie unikając również od katolików”, czy na s. 232: „za sprawą swej niestrudzonej pracy pedagogicznej (...) osobą elbląskiego lekarza zainteresowały się władze miasta Gdańska (...)”.

Omyłki te są drobne i nieliczne, w najmniejszym stopniu nie wpływają one ani na rozumienie tekstu, ani w żaden sposób nie obniżają wartości tej rzetelnie opracowanej książki.

Uważam, że dla wielu czytelników przydatne byłoby objaśnienie kilku fachowych terminów występujących w tekście, zarówno z zakresu architektury czy historii sztuki, takich jak *predella* (s. 65), *retabulum* (s. 113, 221) *tondo herbowe* (s. 337), jak i związanych z tematyką sakralną, na przykład fundacja mszalna (s. 354) czy beneficjum mszalne (s. 160). Sądzę także, że cenną pomocą byłoby umieszczenie we wstępie krótkiej choćby informacji o zasadach sprawowania liturgii przy ołtarzy kanonicznych oraz wynikających z tego przywilejach i obowiązkach.

Autorzy niniejszej publikacji, podobnie jak i w poprzednich książkach, zaprezentowali swoje wysokie kwalifikacje w odczytywaniu i tłumaczeniu inskrypcji łacińskich. Książka gdańskich filologów klasycznych pozwala wszystkim zwiedzającym i czytelnikom na poznanie bogatego materiału inskrypcyjnego zachowanego w katedrze we Fromborku bez względu na ich stopień znajomości języka łacińskiego.